

METODOLOGIE LINGVISTICKÉHO VÝZKUMU
=
METODOLOGIE OBECNÉ LINGVISTIKY

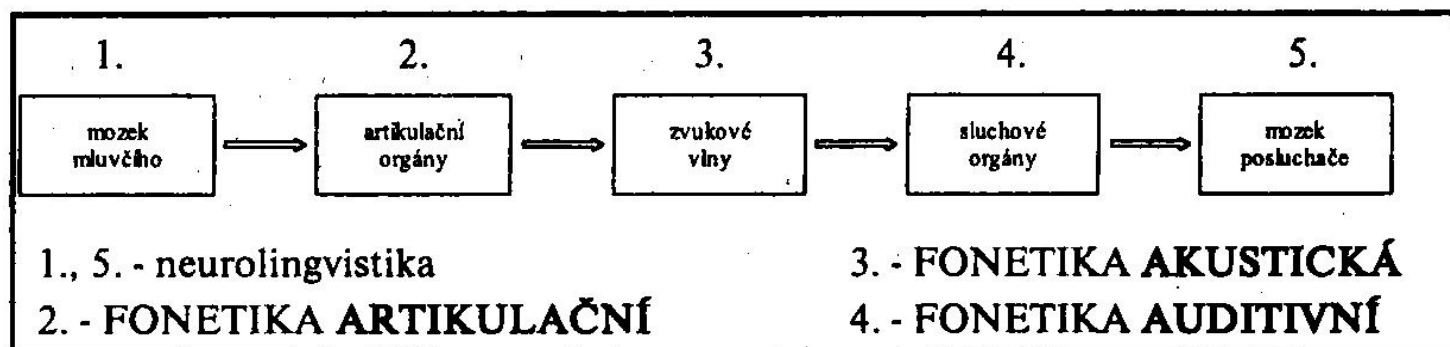
Mgr. Božana Niševa, Ph.D. – Mgr. Grégoire Labbé, Ph.D.

Standardní deskriptivní koncepce

- V lingvistické literatuře se zafixovaly všeobecně přijímané deskriptivní koncepce uplatňované při opisu jednotlivých jazykových rovin – fonetika, fonologie, lexikologie a lexikografie, morfologie, syntax ad.
- Než se dostaneme k bližšímu popisu těchto jednotlivých lingvistických disciplín, připomeňme si, že při uplatňování kterékoliv z koncepcí (metodologií) popisu jazyka musíme vždy mít na zřeteli skutečnost, že *se každý přirozený živý jazyk neustále vyvíjí a že změnám jsou vystaveny všechny složky jazyka bez výjimky, i když se všechny nevyvíjejí stejným tempem*. Běžně se podotýká, že nejpronikavějším změnám je vystavena slovní zásoba. O poznání pomalejší jsou změny fonetické (zvuková stránka jazyka). Velmi pozvolna se vyvíjí gramatika.
- V souvislosti se změnami v jazykovém systému, a s ohledem na terminologii teorie systémů, se uvádí, že ***jazyk je dynamický systém***. Dynamika jazyka spočívá v jeho schopnosti reagovat na podněty z okolí (řeči) postupnou změnou svého stavu. Jazykový systém se přizpůsobuje okolí tím, že se sám mění, přičemž si však udržuje stav dynamické rovnováhy. To znamená, že nedovoluje, aby změny probíhaly chaoticky, čímž by byla narušena jeho organizace, nýbrž, že připouští pouze takové změny, které by neohrozily jeho míru strukturovanosti, která je nezbytně nutná pro jeho normální fungování. Popis projevů dynamiky v různých jazykových rovinách jazykového systému je tedy také spjat s vývojem a uplatňováním standardních deskriptivních koncepcí, kterým se budeme dále věnovat.

1. Fonetika a fonologie

- **Fonetika.** Jednoduchá reflexe řečové zkušenosti potvrzuje, že normální promluvy se navenek projevují jako zvukové kontinuum. Oproti tomu popis vychází z toho, že u základu toho určitého zvukového proudu je řetězec diskrétních zvukových segmentů. Toto východisko odpovídá jiným zkušenostem nositelů jazyka. Ti jsou schopni izolovaně vyslovit všechny hlásky svého jazyka a zároveň všechny jeho hlásky dokážou identifikovat. Svědčí o tom jak rozmanité hláskové procesy (vypouštění, vkládání hlásek apod.), tak skutečnost, že ačkoli se slova v promluvách jednotlivců mohou vyslovovat odlišně, nevzniká žádný problém při identifikaci hlásek. Hlásky jsou tedy empirická fakta a základní úlohou lingvistiky je jejich popis. Fonetika je opisuje ze tří základních aspektů: z hlediska *artikulace*, *akustiky* a *percepce*. To lze objasnit s pomocí schématu komunikačního procesu:

a) Fonetika artikulační

- Nejpropracovanější ze všech tří disciplín. Jednou ze základních otázek, které si klade, je popis orgánů, které se na vytváření mluvené řeči podílejí. Je jich celá řada a společné jim je to, že žádný z nich není určen pouze k mluvení, srov.:

Orgán	Primární funkce (biologická)	Sekundární funkce (jazyková)
Dýchací ústrojí (hrudní koš, plíce, atd.)	Dýchání (okysličování krve)	Vytváří proud vzduchu a zejména jeho výdechová část tvoří základ pro artikulaci mluvené řeči
Fonační ústrojí (hrtan, hlasivky, atd.)	Neartikulované zvuky (dosud u zvířat)	Kromě biologické funkce (hlasivky rozkmitají proud vzduchu) artikulace hrdelních hlásek (h)
Dutina hltanová (stěna hltanu, kořen jazyka)	Spojuje hrtan s dutinou ústní a nosní	Kromě biologické funkce spojení hrtanu s dutinou dále upravuje hrdelní hlásky (v češtině h)
Dutina ústní (jazyk, rty, dásně, zuby, tvrdé patro, měkké patro)	Rozmělňování a přijímání potravy; dýchání; neartikulované zvuky, atd.	Tvoření (artikulace) všech hlásek s výjimkou hrdelních; tvoří se vždy na nejužším místě (závěr nebo úžina) vzniklém přiblížením např. obou rtů (p, b), atd.
Dutina nosní	Čich, dýchání	Účast na artikulaci nosovek

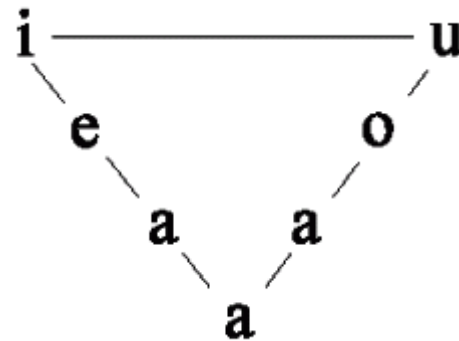
- Na realizaci mluvené řeči se podílí dýchací ústrojí (dodává potřebný proud vzduchu), fonační ústrojí (hlasivky rozkmitají vzduchový proud a vytvářejí tak základní zvuk) a konečně tři dutiny (hltanová, ústní a nosní a orgány v nich umístěné (jazyk, zuby, rty, atd.), v nichž se základní zvuk upravuje na výsledné hlásky.

a) Fonetika artikulační

- Podkladem artikulační deskripce jsou fyziologické pojmy, kterými se zachytávají organogenetické komponenty zvuků řeči, a to respirační ústrojí, fonační ústrojí a artikulační ústrojí.
- Respirací se vytváří zvukový proud jako materiální předpoklad zvuků řeči. Ten zpravidla směřuje z plic, resp. z hrdla (pulmonický vzduchový proud), resp. z hrdla (faryngální proud) nebo z úst (orální, resp. velární proud), ale směr proudu může být i opačný. Podle toho hlásky mají expirační nebo inspirační povahu a dělí se na *egresivní* a *ingresivní*. Vzduch může proudit skrz ústní a nosní dutinu, což je materiálním základem protikladu nosových a nenosových hlásek.
- Při fonaci (hlasivkovém tvoření zvuků) je důležitá vzdálenost hlasivek od sebe, protože na tom záleží *znělost*, resp. *neznělost hlásky*.
- Dalším efektem tvoření zvuku v hrtanu může být přídech (aspirace) - aspirované a neaspirované konsonanty.
- Nejvýraznější vliv na diferenciaci hlásek mají artikulační orgány. Ve vztahu k nim je deskripce založena na tom, zda tyto orgány netvoří překážku (*samohláskový zvuk*) nebo tvoří překážku (*souhláskový zvuk*) zvukovému proudu.
- Klasifikace samohlásek se uskutečňuje s ohledem na pozici jazyka v ústní dutině, postavení měkkého patra a postavení rtů.
- Při třídění souhlásek jsou brány v úvahu tyto tři artikulační faktory: *místo artikulace*, *účast artikulačního orgánu*, *způsob artikulace*.

Klasifikace samohlásek

- Pro klasifikace samohlásek se s úspěchem používá už více než dvě staletí staré schéma, v němž Ch. Fr. Hellwag pomocí trojúhelníku znázornil postavení jazyka při artikulaci jednotlivých vokálů (samohlásek).
- Hellwag navrhl už v roce 1781 znázorňovat samohlásky schematicky trojúhelníkem, který odpovídá postavení jazyka při jejich artikulaci: samohlásky přední (i, e), střední (a) a zadní (o, u). Podle otevřenosti (tedy vertikálně) se pak vokály dělí na vysoké (i, u) středové (e, o) a nízké (a).

přední --- zadní

vysoké

vertikální posun
jazyka

nízké

horizontální
posun jazyka

Klasifikace souhlásek

Při klasifikaci souhlásek se uplatňuje několik různých kritérií, z nichž tři nejdůležitější jsou: způsob artikulace, místo artikulace a znělost. Tato tři kritéria jsou sama o sobě schopna kteroukoli souhlásku definovat, proto považujeme ostatní kritéria za pomocná a vedlejší.

A) Tři hlavní kritéria klasifikace souhlásek

1. Podle způsobu artikulace (závěr nebo úžina)

Česky hlásky	Mezinárodně	Charakteristika	Příklady
Závěrové	Okluzívy	Úplný závěr, prudké otevření	p, b, t
Nosové	Nazály	Částečná účast dutiny nosní	m, n, ň
Polozávěrové	Semiokluzívy	Kombinace závěrové a úžinové	c, č
Úžinové	Konstriktivy	Všechny následující:	
Třené, středové	Frikativy	Většina úžinových	f, v, s
Bokové	Laterály	Úžiny po stranách jazyka	l
Kmitavé	Vibranty	Špička jazyka vibruje	r, ř
Hlasivkové	Glottály	Pouze hlasivky jsou aktivní	h

2. Podle místa artikulace (kde je nejužší místo - závěr či úžina)

České hlásky	Mezinárodně	Mezi kterými orgány	Příklady
Obouretné	Bilabiály	Horní a dolní rty	p, b
Retozubné	Labiodentály	Dolní rty a horní řezáky	f, v
Zubné	Dentály	Špička jazyka mezi zuby (angl.)	θ
Dásňové přední	Prealveoláry	Špička jazyka na dásních vpředu	t, n, s...
Dásňové zadní	Postalveoláry	Špička jazyka na dásních vzadu	ʔ, ʒ, ʃ
Tvrđopatrové	Palatály (palatum)	Jazyk a tvrdé patro	č, ň, j...
Měkkopatrové	Veláry (velum)	Jazyk a měkké patro	k, g, ch
Hrtanové	Guturály	Hrtan (hrdlo)	h

3. Podle znělosti (hlasivky se účastní nebo neúčastní artikulace)

Znělé	b d ě g	m n ň	v z ž j	l r h
Neznělé	p t ř k ch	c č	f s š	

b) Fonetika akustická

- Pohled **akustické fonetiky** je soustředěn na studium autentického, nezobecněného signálu lidské řeči, který je objektivními fyzikálními metodami a pomocí experimentu zkoumán a popisován v celé složitosti. Toto odvětví výzkumu se velmi rozvíjí v posledních desetiletích díky rozvoji fyzikálních metod analýzy zvuku a díky nebývalým možnostem vyhodnocovat zjištěné údaje pomocí počítače a verifikovat výsledky analýz pomocí modelů. Výsledky jsou pak využívány nejen pro hlubší poznání lidské řeči, ale mají také praktické využití v nejrůznějších oblastech komunikace mezi člověkem a strojem (hlasové vstupy, hlasové výstupy, počítačové programy schopné „číst“ srozumitelně nahlas jakýkoli psaný text apod.) nebo usnadňují komunikaci mezi lidmi. Akustická analýza umožní také identifikaci mluvčího a má pak využití mj. v kriminalistice. Možnosti akustických zkoumání a jejich uvádění do praxe nejsou ani zdaleka vyčerpány.
- Na základě poznání akustiky řeči byla vybudována poměrně exaktní terminologie popisující jednotlivé hlásky i prozodické prostředky řeči. Pracuje s ní hlavně literatura oboru a širěji speciální fonetická literatura, zatímco lingvistika věrna tradicím dává přednost *terminologii artikulačně-auditivní*.

c) Fonetika auditivní

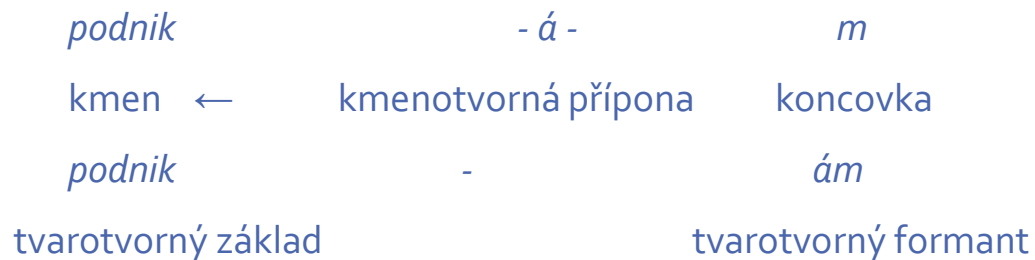
- **Auditivní fonetika** je paralelou fonetiky artikulační, zjednodušeně můžeme říci, že určité znění, přesněji znění, které ucho vnímá jako „obvyklé“, vzniká vždy jedním a týmž mechanismem tvoření. Výjimky v této zjednodušené souvislosti existují a jsou dobře známy, mj. i logopedům, pro lingvistiku jsou však nevýznamné. Důsledkem paralelnosti je však pro lingvistiku skutečnost, že vedle termínů postihujících artikulaci jednotlivých hlásek je tu i tradiční terminologie založená na jejich auditivním hodnocení.
- Nositelkou akustického signálu řeči je **zvuková vlna**, jejíž podstatou jsou podélné kmity molekul vzduchu.
- **Výška zvuku** je dána u jednoduchého tónu kmitočtem jeho zdroje, u složeného tónu interferencí výšek tónů částkových. Udává se v hertzech (značka **Hz**) : kmitočet rovný 1 Hz má takový periodický děj, jehož 1 (dvoj)kmit trvá 1 sekundu.
- **Intenzita zvuku** je dána velikostí akustického výkonu, jenž projde určitou plochou kolmou na směr šíření zvuku. V běžném životě se mezi akustickým výkonem a intenzitou nerozlišuje: mluvíme o síle hluku, hudby apod. a vyjadřujeme ji v decibelech (**dB**), desetínách základní jednotky akustického výkonu, již je **bel**.
- Pro **subjektivní vnímání**, při němž se sluchový dojem opírá jak o výšku, tak o sílu zvuku, se čistě fyzikální jednotky nehodí, pracuje se se speciální jednotkou **fón**. 1 fón je u čistého tónu s frekvencí 1 kHz při intenzitě 1 dB.
- **Hlasitost zvuku** je sluchovým odhadem poměru síly hodnoceného zvuku a síly referenčního zvuku s hladinou hlasitosti 40 fónů. Je mírou subjektivně posuzované intenzity zvuku a její jednotkou je **son**.
- **Barva zvuku** řeči vzniká interferencí výšek a intenzit všech tónových a šumových složek.
- **Kvantita** je trvání v čase.
- Zvuky dělíme podle průběhu zvukových vln na *pravidelné* a *nepravidelné*. Pravidelné (periodické) označujeme jako **tóny**, nepravidelný průběh mají **šumy**. Nejjednodušší periodické zvuky jsou **jednoduché tóny**, běžnější jsou však **tóny složené**.

1. Fonetika a fonologie

- **Klasická fonologie** přistupuje k jazykovým zvukům tak, aby je popsala v jejich funkčním a systémovém aspektu. Deskripce se zaměřuje na fonologický systém, tedy na systém fonémů jako abstraktních segmentálních jednotek, jako i na suprasegmentální jednotky.
- Při popisu fonému jako nejmenší jednotku se sémantickou diferenciací funkcí je zachycována jeho začleněnost do daného systému fonémů.
- Popis se provádí na základě opozičních vztahů, z čehož vyplývá, že stavební prvky fonémů mají povahu *distinktivních příznaků*. Podkladem distinktivních příznaků jsou, přirozeně, fonetické vlastnosti hlásek. Vychází se z názoru, že distinktivní příznaky fonémů jsou univerzální a že jejich počet je omezený. Jinými slovy, fonologie připouští, že počet možných výsledných zvuků je u každé hlásky sice omezený, ale zdůrazňuje fakt, že pro systém jazyka je důležité především to, které z těchto zvuků jsou schopny rozlišit význam. Na základě tohoto kritéria pak je schopna odhalit v daném jazyce systém fonémů, tj. minimálních jednotek, které samy o sobě nejsou sice nositeli významu, ale jsou schopny význam rozlišit. Takových fonémů je v každém jazyce přesně zjistitelný a poměrně velmi omezený počet.
- Druhá sféra popisu zahrnuje syntagmatické vztahy fonémů, při kterých je sledována nejen neutralizace fonologických protikladů, ale též další jevy tykající se řetězení fonémů a příznaků, které ho doprovází. Na to navazuje popis suprasegmentálních jevů a slabik.

2. Morfologie

- **Morfologie** se zabývá jednotlivými výrazy a jejich členěním do morfémů. Zajímá se především o morfémy gramatické (koncovky, pomocná slova apod.) a popisuje paradigmata, tj. vzorce, které na vybraném příkladu (vzoru) zachycují všechny tvary vzniklé v rámci flexe (ohýbání).
- Flexe se projevuje pouze u tzv. ohebných slovních druhů; v češtině k nim patří podstatná jména a přídavná jména, zájmena, číslovky a slovesa, ale také některá adverbia (rychle, rychleji, nejrychleji). Neohebné slovní druhy jsou předložky, spojky a citoslovce (mají pouze jeden tvar, a tedy žádné gramatické kategorie).
- Základním pojmem a termínem jsou v morfologii gramatické (nebo také morfologické) kategorie, jako jsou např. kategorie rodu, čísla a pádu substantiv, osoby, čísla, času a způsobu u sloves apod.
- Z pozic klasické systémové deskripce se při popisu slovních tvarů vychází z jejich funkčně-strukturní analýzy: strukturní komponenty jsou specifikovány ve vztahu k jejich funkci. Slovní tvar se rozčleňuje na složku lexikální a složku gramatickou a tato dvojčlenná struktura se fixuje jako tvarotvorný základ + tvarotvorný formant. Zároveň se uplatňuje terminologie převzatá z historické gramatiky, a to kmen, kmenotvorná přípona a koncovka.
- Poměr mezi těmito členy znázorňuje následující příklad:

2. Morfologie a slovtvorba

- Volba způsobu členění a terminologie je motivovaná specifickým cílem analýzy (například kmenotvorné příponě se připisuje jistý deskripční smysl). Pokud se pracuje s dvoučlennou strukturou, počítá se s tím, že tvarotvorný základ a tvarotvorný formant jsou buď jednoduché, nebo složené.
- Popis tvarového systému se uskutečňuje pomocí metod klasické systémové analýzy a jejich pojmů (opozice, distribuce, paradigma, neutralizace apod.).
- Komplexní popis morfologie zahrnuje též funkční deskripci (zpravidla se morfologie dělí na *formální* a *funkční*), jejíž východiskem je slovnědruhovú klasifikace.
- Analogicky způsobem probíhá **slovotvorný popis slov**, používá se také analogická terminologie: slovtvorný základ + slovtvorný formant.

odbor + ář

slovtvorný základ slovtvorný formant

- Popis lze realizovat tak, že východiskem je typ slovtvorného základu (substantivní, adjektivní apod. slovtvorný základ), ke kterému se přiřadí možné slovtvorné formanty (jde o popis slovtvorného potenciálu slov v rámci slovních druhů), přičemž se slovtvorným formám přiřazují všeobecné sémantické příznaky (například: názvy osob s příponou *-tel*), anebo tak, že východiskem je slovtvorný formant, tedy cílem je popis distribuce všech slovtvorných formantů v daném jazyce.
- Velmi dobře je rozpracována **onomaziologická deskriptivní koncepce**. Vychází se z otázky, co tvoří pojmový základ (obsahovou strukturu) pojmenování a východiskem popisu jsou pak všeobecně jazykově relevantní pojmové kategorie reprezentující rámcové onomaziologické kategorie. První orientaci v rozsáhlé slovtvorné soustavě poskytuje trichotomické členění onomaziologické kategorie – *kategorie mutační*, *kategorie transpoziční*, *kategorie modifikační*. Onomaziologická teorie slovtvorby je v české lingvistice spjata s dílem **M. Dokulila**.

3. Lexikologie

- Standardně je lexikální zásoba popisována v rámci systémové a sociolingvistické lexikologie. Jádrem **systémové lexikologie** je lexikální sémantika a paradigmatické a syntagmatické vztahy lexikálních jednotek. **Sociolingvistická lexikologie** se zaměřuje na stratifikaci lexikální zásoby.
- **Systémová lexikologie** si tedy klade za cíl dva základní úkoly: **(1)** zkoumá inventář jazykových znaků (výrazů, slov a slovních spojení), které má daný jazyk k dispozici; **(2)** popisuje teorii slovní zásoby, tj. její uspořádání, hierarchizaci, kvantitativní vztahy, původ slov, poměr mezi slovy základními a odvozenými, formální prostředky a způsoby tvoření nových slov, využívání a vliv cizích slov na domácí slovní zásobu apod.
- V rámci **sociolingvistické lexikologie** jsou popisovány vrstvy slovní zásoby, a to zpravidla na základě těchto parametrů: spisovnost, stylová příslušnost, časová specifičnost, původ. V protikladu ke spisovné slovní zásobě jsou popisovány také jednotky nespisovné, které se někdy označují jako prvky substandardního lexika, které je členěno podle sociální ohraničenosti. Substandardní slovní zásoba se však také vymezuje i jako slovní zásoba, jejíž užívání není sociálně omezené, ale uplatňuje se ve vědomé opozici ke spisovným výrazům.

3. Lexikologie a lexikografie

- **Slovní zásoba** každého přirozeného jazyka se skládá z výrazů (lexémů, jazykových znaků), které jako celek pojmenovávají neopakovatelným způsobem okolní svět, respektive jeho jednotlivé předměty, osoby, jevy a události.
- Pokud jde o kvalitu, lexémy se mezi sebou liší obsahem a rozsahem pojmů, k nimž se jednotlivé tvary vztahují, a také různými vztahy nadřazenosti a podřazenosti apod. Tak např. pojem *zvíře* je nadřazený pojmům *pes* nebo *veverka* a má menší obsah a větší rozsah než tyto pojmy podřazené.
- **Proces pojmenovávání** se netýká pouze dvou složek (slovo a věc), ale má tři základní složky: slovní tvar se pojí s určitým pojmem a spolu - jako jazykový znak o dvou nerozlučných stránkách - se vztahují k příslušné části světa, který nás obklopuje. To všechno jsou otázky spojené s významem a patří spíše do oblasti **sémantiky**.
- *Základní a odvozená slova*. Když se podíváme do kteréhokoli slovníku libovolného jazyka, zjistíme, že je v něm poměrně velmi malé množství slov základních, tj. takových, která není možné odvodit od jiných. Naprostá většina jsou naopak slova odvozená.
- Hlavní procesy, které umožňují významným způsobem rozšiřovat slovní zásobu, jsou z formálního hlediska odvozování a skládání, z hlediska sémantického změny významu a výpůjčky z cizích jazyků.

3. Lexikologie a lexikografie

- **Lexikografie** je disciplína zabývající se teorií a praxí tvorby slovníků. Úzce souvisí s lexikologií, podílí se však i na základním výzkumu slovní zásoby. Vnitřní členění lexikografie odráží specifické teoretické i poznávací nároky slovníků a rozdílnou metodiku jejich zpracování. K hlavním odvětvím lexikografie na základě typologie slovníků patří: teorie a praxe tvorby jednojazyčného výkladového slovníku, neografie (slovníky nových slov), frazeografie (slovníky frazeologizmů), terminografie (terminologické slovníky), onomastická lexikografie (slovníky vlastních jmen), historická lexikografie (např. Staročeský slovník), etymologická lexikografie (etymologické slovníky), překladová lexikografie (dvojjazyčné slovníky) ad.

Typy slovníků	Obsah	
1. Výkladové		
1.2 Univerzální	<i>celkový popis světa, který nás obklopuje</i>	
1.3 Speciální		<i>popis některého oboru (např. filozofický slovník)</i>
2. Jazykové překladové		
2.1 Dvojjazyčné	<i>např. česko-anglický nebo anglicko-český; dělí se podle rozsahu, tj. počtu zahrnutých hesel; pro běžnou práci jsou nevhodnější středně velké slovníky, které obsahují okolo 30 - 40 tisíc hesel a dostatečnou zásobu frazeologismů</i>	
2.1.1 Kolibří		
2.1.2 Malé		
2.1.3 Střední		
2.1.4 Velké		
2.2 Vícejazyčné	<i>kdysi oblíbené, dnes ojedinelé (nedostatky)</i>	
3. Jazykové speciální		
3.1 Ortografické	<i>např. „Pravidla českého pravopisu“ u každého výrazu uvádějí jeho původ</i>	
3.2 Etymologické		
3.3 Synonym		<i>nabízejí synonyma (vhodné pro překladatele)</i>
3.4 Frazeologické		<i>zaměřují se na frazeologismy, přísloví atd.</i>
3.5 Slangové		<i>zkoumají slovní zásobu sociolektů (slangů)</i>
3.6 Terminologické		<i>terminologie jednoho nebo několika oborů</i>
3.7 Technické		<i>zaměřeny na překlad technické literatury</i>
3.8 Autorské		<i>slovní zásoba spisovatele nebo jediného díla</i>
3.9 Frekvenční		<i>řadí výrazy podle četnosti výskytu, ne abecedně</i>

4. Syntax

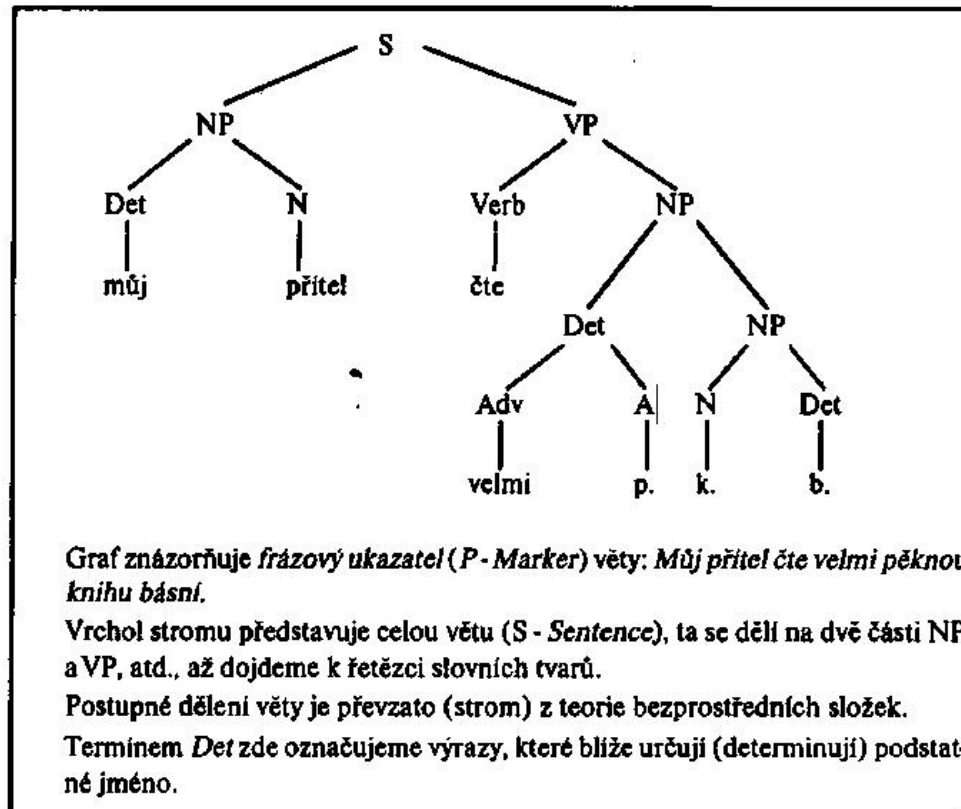
- **Syntax** - česky též **skladba** - je ta část gramatiky, která se zabývá stavbou věty. Tradiční definice říká, že je to slovní vyjádření určité myšlenky.
- Jednou z charakteristických vlastností jazykového znaku je podle F. de Saussura jeho *lineární charakter*. Znamená to, že jednotlivé znaky nelze při sestavování věty a textu řadit jinak než jeden za druhým, a platí to samozřejmě i pro opačný proces jejich dekódování.
- Za lineární výpovědi je ukryta určitá myšlenka, tj. obsah sdělení, který však sám o sobě lineární není. Obsah věty, tj. její význam či sémantická stránka, odpovídá u mluvčího určitému úseku „langue“, tj. určité omezené části rozsáhlého systému pojmů, který je uložen v jeho mozku na základě složitých vztahů a má tedy spíše prostorový charakter. Při verbalizaci tohoto obsahu pak jde o to, jak takové složité a hierarchicky uspořádané pojmy převést s využitím gramatických pravidel do lineární výpovědi.
- Jednotlivé jazyky mají společné to, že věta musí mít nutně lineární charakter, ale liší se v tom, jak ji uspořádat. Má k dispozici pravidla slovosledu, tj. konvenční návod, kterým se řídí pořadí slov ve větě; není přehnané tvrzení, že každý jazyk má vlastní specifická pravidla slovosledu, tj. jinými slovy vlastní způsob, jak nelineární obsah věty, tzv. propoziční bázi, převést do lineárního řetězce konkrétní výpovědi.

4. Syntax

- Standardní syntaktické deskriptivní koncepce jsou reprezentovány třemi přístupy: klasickým subjektivě-predikátovým, generativním a závislostním (dependenčním). V souvislosti s tím existují i různé metody, jak zjistit často složitou strukturu věty nebo souvětí, tj. odhalit, které větné členy (věty) jsou závislé na jiných a o jaký druh závislosti se jedná.
- **Subjektivě-predikátová koncepce.** V pozadí této koncepce je klasickologická (aristotelovská) analýza výpovědi, podle které základem výpovědní struktury je vztah S(ubjekt) – P(predikát), tedy vztah mezi logickým subjektem a logickým predikátem. Výpověď je výsledek (logické) predikace, tj. *přisuzování určité vlastnosti (v nejšířším smyslu) jistému subjektu*. Vychází se při tom ze skutečnosti, že věta vyjadřuje myšlenku a myšlenka je logická kategorie. Podle této koncepce větotvorný vztah je vztah subjektivě-predikátový.
- Implicitně je zde přítomná idea, že konexe, čili výskyt prvků uspořádaných podle pravidel platných pro celé třídy, se zobrazuje jako relace mezi celkem a jeho částmi, tj. jako relace „skládá se z“, resp. „rozkládá se na“. To znamená, že základní pravidlo je: věta se skládá ze dvou částí, a to z *podmětové* a *přísudkové* části. Podmět a přísudek jsou interpretovány jako hlavní větné členy, na které se vážou větné členy vedlejší. Následně je popisována závislost mezi nimi, a to závislost formální (kongruence) a závislost sémantická. Komplexní popis zahrnuje formálněsyntaktickou a syntaktikosémantickou strukturu věty. Poznatky z logiky byly přeneseny též do popisu vztahů věta a souvětí (byly rozvinuty poznatky o logických vztazích výpovědí, jako jsou *konjunkce, disjunkce, implikace, ekvivalence*).

4. Syntax generativní

- V Chomského **generativní gramatice** se používá grafické znázornění větné struktury ve formě **frázového ukazatele**. Tato metoda vychází z teorie bezprostředních složek, která vznikla v rámci amerického strukturalismu a dělila větu vždy do dvou částí, každou z nich opět do dvou atd., až došla k jednotlivým výrazům. Také Chomsky, jinak přísný kritik strukturalismu, dělí větu (**S** - *sentence*) do dvou částí (**NP** - *noun phrase* a **VP** - *verb phrase*), které odpovídají tradičnímu dělení na část podmětovou a přísudkovou, a pokračuje v podobném dělení, dokud nedojde k jednotlivým výrazům. Na rozdíl od svých předchůdců však využívá matematickou teorii grafů a znázorňuje větnou strukturu ve formě stromu. Výhodou této metody je to, že za lineární formou věty odhaluje proces jejího vytváření, tj. zejména fakt, že větné členy jsou uspořádány hierarchicky, některé mají k sobě blíže než jiné, některé jsou závislé na jiných apod.

Graf znázorňuje **frázový ukazatel (P-Marker)** věty: *Můj přítel čte velmi pěknou knihu básní.*

Vrchol stromu představuje celou větu (**S - Sentence**), ta se dělí na dvě části NP a VP, atd., až dojdeme k řetězci slovních tvarů.

Postupné dělení věty je převzato (strom) z teorie bezprostředních složek.

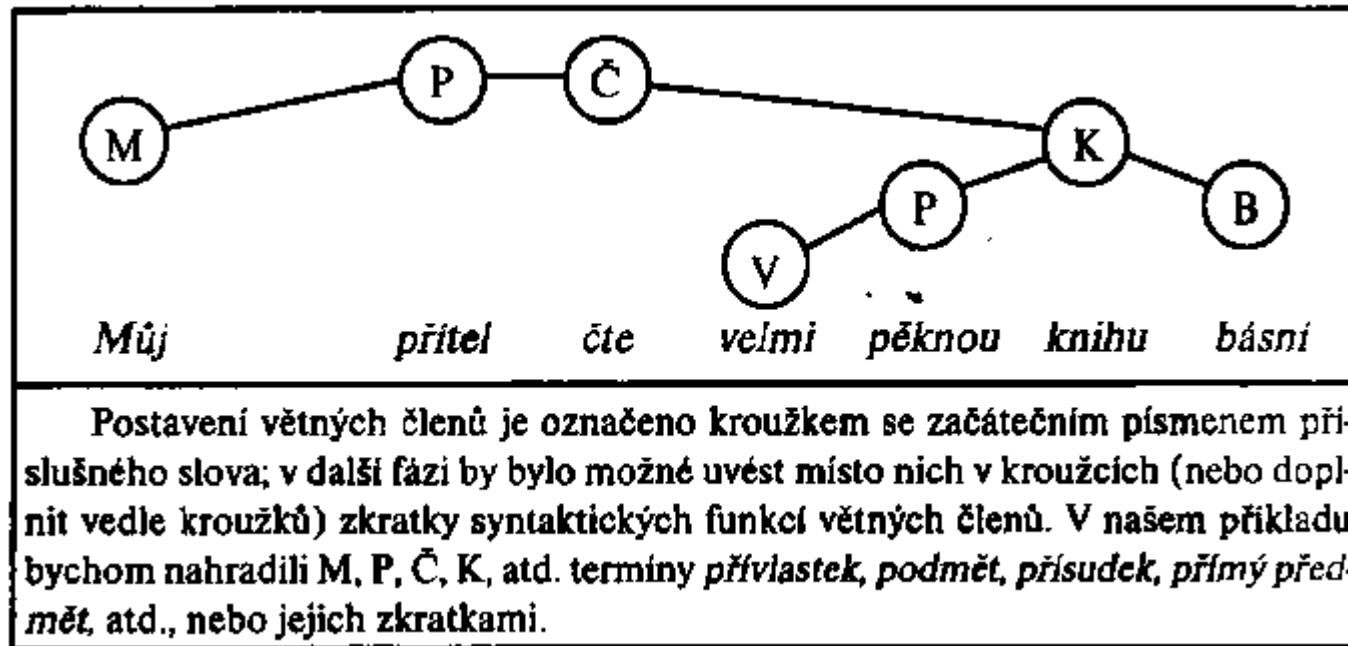
Termínem *Det* zde označujeme výrazy, které blíže určují (determinují) podstatné jméno.

4. Syntax závislostní (dependenční)

- Závislostní přístup studuje syntax věty jako systém vztahů mezi dvojicemi slov, přičemž tyto vztahy jsou *asymetrické* – jsou-li dvě slova v syntaktickém vztahu, je jedno z nich považováno za slovo řídící/rozvíjené/dominující a druhé za slovo podřízené/rozvíjející/dominované. Toto pojetí lze označit jako evropské pojetí věty (větné struktury). V České republice tuto metodu rozpracoval především V. Šmilauer. Ona také používá grafické znázornění věty ve formě stromu – viz blíže <https://www.czechency.org/slovník/Z%C3%81VISLOSTN%C3%8D%20STROM>, ale přesto se od předcházející metody značně liší. Především v tom, že jednotlivé větné členy neleží teprve pod stromem jako tzv. koncový řetězec, ale tvoří uzly stromu, tj. průsečíky přímek. V tomto pojetí tedy závislostní vztahy indukují hierarchickou strukturu, která se dá graficky vyjádřit jako **závislostní strom**, což je graf (tj. rovinná struktura, „obrázek“, skládající se z uzlů (bodů) a hran, kde se pojmem „hrana“ rozumí úsečka/spojnice dvou uzlů).
- Na rozdíl od dynamického pojetí frázového ukazatele je tento graf spíše statický: ukazuje uspořádání (strukturu) věty, hierarchii (vzájemné vztahy) větných členů ze synchronního hlediska.
- Další rozdíl mezi oběma metodami je možné vidět v tom, že se Chomského frázové ukazatele konstruuje výhradně pro jednotlivé věty, kdežto Šmilauerovy grafy mohou s malými úpravami znázorňovat i strukturu libovolně složitých souvětí.

4. Syntax závislostní (dependenční)

- Přiložený graf je konstruován podle těchto zásad: (a) každá přímka spojuje dva větné členy, které spolu tvoří *syntagma*, tj. dvojici výrazů úzce spojených vzájemným vztahem; (b) vodorovné přímky označují vztah mezi rovnocennými větnými členy, tj. větotvorný vztah *predikace* mezi podmětem a přísudkem; (c) šikmé přímky označují vztah mezi výše položeným členem řídícím a níže položeným členem závislým, např. vztah *rekce* mezi přísudkem a přímým předmětem nebo vztah *determinace* mezi předmětem (podmětem, doplňkem) a příslušným přívlastkem; (d) graf zachovává slovosled věty.

Použitá literatura:

- ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 2. vyd. Olomouc: Rubico, 2008.
- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. 1. soubor. vyd. Olomouc:Votobia, 1996.
- DOLNÍK, Juraj. *Všeobecná jazykoveda: opis a vysvetľovanie jazyka*. 2, doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda, 2013.
- KARLÍK, Petr, ed., NEKULA, Marek, ed. a PLESKALOVÁ, Jana, ed. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. První vydání. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/ff/jso8/fonetika/ucebnice/cho1.html>.

- DĚKUJI VÁM ZA POZORNOST!